

Suomen setelit historian pyörteiden kuvastimena

Pekka Säilä

Antti Heinonen,
Sodan ja rauhan rahat,
Suomen Pankki ja Edita Publishing Oy 2016,
372 sivua.

Valtiotieteen lisensiaatti ja filosofian kandidaatti Antti Heinonen on teoksellaan *Sodan ja rauhan rahat* saattanut päätökseen kolmiosaisen kirjasarjansa, joka kattaa itsenäisen Suomen koko setelihistorian. *Viimeiset markat* ilmestyi vuonna 2012 ja *Ensimmäiset eurot* vuonna 2014.

Antti Heinosen asiantuntemus aiheesta on täysin omaa luokkaansa. Hän toimi jo nuorena Helsingin yliopiston rahatalouden tutkimusryhmässä ja sittemmin lukuisissa rahapolitiikan ja setelinannon avaintehtävissä, joista mainittakoon Suomen Pankin maksuvälineosaston päällikkyyys, Euroopan rahapoliittisen instituutin eurojen liikkeellelaskua valmistelevan työryhmän puheenjohtajuus, Euroopan keskuspankin setelijohtajan tehtävä kymmenen vuoden ajan, sekä keskuspankkien väärennösten vastaisen komitean puheenjohtajuus. Toimituaan vuosikymmenet aktiivisesti Suomen numismaattisessa yhdistyksessä, josta viiden vuo-

den ajan puheenjohtajana, hän osaa oivallisesti tuoda esiin myös keräilijöitä kiinnostavia Aspekteja. Niinpä maallikkokin, joka ei ole syvällisesti perehtynyt taloustieteeseen ja rahapolitiikkaan, lukee kirjaa kuin salapoliisiromaania.

Teos kattaa Suomen setelihistorian vuodet 1917–1945. Suomen ”oman” setelihistorian katsotaan alkavan vuodesta 1812, jolloin Turussa vuonna 1811 Aleksanteri I:n päätöksellä avattu vaatimaton ”Waihetus- Laina- ja Depositioni-Contori” ryhtyi antamaan kopeekka-arvoisia nimenomaan Suomea varten painettuja seteleitä. Konttori siirrettiin Helsinkiin vuonna 1819. Suomen Pankin historian lasketaan alkavan vuodesta 1811.

Koko 200-vuotisesta setelihistoriastamme ovat nyt esillä olevat vuodet ylivoimaisesti mielenkiintoisimmat. Vaikka poikkeusaikoja on eletty muulloinkin, Heinosen nyt käsittelemät vapaussota-sisällissodan ajat sekä talvisota, jat-

Pekka Säilä (pekkasaila.mail@gmail.com) on suurlähettiläs emeritus ja Suomen numismaattisen yhdistyksen entinen puheenjohtaja.

kosota ja myrskyinen paluu rauhan aikaan erottuvat aivan omaksi ryhmäkseen. Kun tarkasteltavalle aikavälille osuu vielä historian kaksi ehkä merkittävintä väärennösjuttua, ei kiinnostus pääse hetkeksikään herpaantumaan.

Itsenäisen Suomen rahaolojen järjestelyssä ei ennen sisällissodan alkua ehditty alkua pidemmälle. Jo vuoden 1917 puolella Suomen Pankin toiminnassa oli ollut lakkojen ja mellakoiden johdosta häiriöitä. Heti Suomen työväen toimeenpanevan komitean julistettua vallankumouksen miehittivät punaiset joukot Suomen Pankin 28.1.1918.

Kun laillisen hallituksen nimittämät virkamiehet ja pankkivaltuuston ei-sosialistiset jäsenet kieltäytyivät avaamasta pankkia, murrettiin holvit ja punainen hallinto otti pankin varat haltuunsa. Äärimmäisen mielenkiintoista on, miten kapinalliset pyrkivät noudattamaan laillisia muotoja muun muassa inventoimalla tarkoin kaiken holveista löytyneen omaisuuden. Suomen Pankin historian kirjoittajat Antti Kuusterä ja Juha Tarkka kuvaavat prosessia ”laillisia muotoja tavoitelleeksi laittomaksi haltuunotoksi”. Pankkivaltuusto ja johtokunta jatkoivat pelkkien sosialistien voimin toimintaansa kuin normaaliaikoina. Suomen Pankin kultavarannon sekä ulkomaisten saamisten joutuminen kapinallisten käsiin saatiin estettyä.

Punainen setelipaino saatiin nopeasti toimimaan. Siellä oli jonkin verran valmiita ja puolivalmiita seteleitä, mutta pian se ryhtyi olemassa olevilla laatoilla valmistamaan uusia vuoden 1909 mallin seteleitä. Nämä erosivat laillisen hallituksen seteleistä vain numerosarjojensa osalta. Tästä seurasi sodan päätyttyä monimutkainen ja monille taloudellisia menetyksiä aiheuttanut prosessi, kun valkoinen hallitus julisti punaisten setelit pienin poikkeuksin laittomiksi. Lehdissä olleista ennakkovaroi-

tuksista huolimatta ”tyhjiä arpalippuja” jäi monelle. Seurasi rahaolojen kannalta rauhaton aika, kun näitä seteleitä yritettiin numeroita muuttamalla tai värjäämällä saada käypien näköisiksi. Heinonen kuvaa näitä vaiheita mielenkiintoisesti. Punaisen setelipainon toiminnassa oli ollut häiriöitä, kun työntekijät olettivat vallan olevan heillä, eikä johtokunnalla. Eduskunnan jo vuonna 1917 säätämää lakia kahdeksan tunnin työpäivästä ei noudatettu, vaan siihen haettiin lykkäys. Kaikki setelit painettiin laillisen hallituksen aikaisilla allekirjoituksilla ja tuotannosta pidettiin tarkkaa kirjanpitoa.

Punaisen Suomen Pankin johto lähti Helsingistä 8.4.1918. Suunnitelmat setelien painamisen jatkamisesta Viipurissa ja Pietarissa kariutuivat sotatoimien nopeaan kehitykseen. Venäjälle viedyt setelit aiheuttivat vielä pitkään harmia.

Valkoisella hallituksella oli sodan aikana oma ongelmansa, kun Suomen Pankki ja painokoneet olivat punaisten alueella. Pikkurahan puutetta korvattiin, kuten punaissakin Suomessa, erilaisilla kauppaliikkeiden kupongeilla. Varsinaisten setelien puute korvattiin ennätysajassa Akseli Gallen-Kallelan suunnittelemissa Vaasan Osake Pankin ”konttokuranttishkeillä”, jotka olivat täysin normaalien pankkisetelien kaltaisia. Kirjoittajalle oli suuri yllätys, että Vaasassa painettiin Suomen seteleitä myöhemminkin. Talvisodan aikana Vaasan Kirjapaino Oy painoi Suomen Pankin seteleitä. Tämä Antti Heinosen arkistoista kaivama asia ei ole aiemmin ollut yleisesti tiedossa.

Sodan jälkeen vallitsi vielä pitkään melkoinen sekamelska, kun punaisten seteleitä pikavauhtia korvaamaan tuotettuja uusia versioitaikin pyrittiin väärentämään. Tilanne rauhoittui Eliel Saarisen suunnitteleman uuden vuoden 1922 setelisarjan vakiinnuttua käyttöön yli kol-

meksikymmeneksi vuodeksi. Edes paluu kultakantaan vuoden 1926 alussa ei suunnitelmista huolimatta aiheuttanut setelien uudistamista. Toisaalta valmistautuminen tulevaan suursotaan alkoi jo kolmekymmenluvun alkupuolella aiheuttaa monenlaista aktiviteettiä muun muassa varasetelisarjojen valmistamista. Tämä tapahtui kaikessa hiljaisuudessa ilman virallista päätöksentekoa. Näitä varastossa olleita seteleitä voitiin sitten käyttää hyväksi poikkeusoloissa. Kun talvisodan alla syntyi pulaa suurista seteleistä, väliaikainen viidentuhannen markan seteli valmistettiin painamalla 500 markan varasetelin päälle 5000 markkaa. Seteli oli syksystä 1939 alkaen liikkeessä kunnes lopullinen uusi seteli saatiin valmiiksi keväällä 1940.

Teos päättyi dramaattiseen kuvaukseen setelien leikkauksesta uuden vuoden yönä 1946. 500, 1000 ja 5000 markan setelit tuli leikata keskeltä kahtia. Vasen puoli kelpasi lyhyen aikaa maksuvälineenä puolesta nimellisarvoaan ja oikea puoli tuli luovuttaa pakkolainana valtiolle. Samalla koko setelisarja uusittiin. Vaikka tietoa operaatiosta oli tihkunut muun muassa lainsäädäntöprosessin kautta, yllätettiin monet kuitenkin jälleen, kuten vuonna 1918, housut kintuissa. Setelistö oli ehtinyt vähentyä 28 prosenttia, mutta taskuissa oli siis edelleen 72 prosenttia. Pakkolaina menetti superinflaation johdosta suuren osan arvostaan neljän vuoden laina-aikana. Lisäksi pimeitä tuloja ansainneet eivät uskaltaneet tuota

lainaa lainkaan ottaa. Mielenkiintoista on, että tuolta ajalta on jäljellä runsaasti leikkaamattomia seteleitä, joiden keräilyarvo ei ole muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta kovin merkittävä. Joillakin ei näytä olleen rahanpuutetta lainkaan.

Kirjassa on lukematon määrä mielenkiintoisia yksityiskohtia. Monet ovat erityisen kiinnostavia keräilijöille. Taloustieteilijöille lienee kiinnostavinta, kuinka ratkaiseva merkitys arkiselta näyttävällä setelihuollon häiriöttömällä toiminnalla oli aikana, jolloin luottokortteja ei ollut keksitty. Hatun noston arvoista on, kuinka innovatiivisia ratkaisuja Suomen Pankin johtokunta ja pankkivaltuusto löysivät eri tilanteissa. Monia ratkaisuja ei edes alistettu päätettäville elimille, vaan setelinannosta vastaava johtokunnan jäsen päätti ne suvereenisti.

Teoksessa on korkealaatuinen ja kattava kuvitus kaikista aikakauden setelityypeistä, sekä lisäksi lukuisia arkistojen herkkupaloja luonnoksista ja kokeiluista. Näistä useimpia ei ole ennen nähty, joistakin harvoista ehkä huonoja mustavalkokuvia. Tuskin kukaan muu kuin Antti Heinonen olisi osannut näitä aarteita arkistojen kätköistä kaivaa.

Antti Heinosta ovat tässä työssä tukeneet useat tahot ja henkilöt. Ratkaiseva tukija on ollut Suomen Pankki, joka on suostunut rahoittamaan tämän projektin. Tämä ei ole ollut lainkaan itsestään selvää aikana, jolloin kaikesta historia- ja kulttuuriryöstöstä pyritään leikkaamaan. □